

Др Гаврило ШЋЕПАНОВИЋ

ЛЕКАРИ ИЗ ИНОСТРАНСТВА - УТЕМЕЉИВАЧИ НАУЧНЕ МЕДИЦИНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Тешке економске и социјалне прилике у којима је црногорски народ живео и вековима водио борбу за опстанак и слободу имале су пресудан утицај на закаснили развој његове опште и здравствене културе. Тиме се ублажава горчина сазнања да се научна медицина у Црној Гори почела развијати тек у последњим деценијама XIX вијека. Цивилизацијски развој опште и здравствене културе био је стално ометан. Развој научне медицине имао је успорен ток.

Било је то време народне медицине која је у Црној Гори имала дубоке корене, а трајала је неколико векова. Само у изузетно тешким приликама, при великим епидемијама заразних болести, чињени су покушаји успостављања контакта са суседним државама ради доласка лекара. Навешћу пример успостављања међународне сарадње и добијања помоћи на сузбијању епидемије куге која је претила да изазове помор народа на црногорском подручју.

Владика Петар I обраћа се тим поводом писмом аустријском гувернеру за Далмацију, 1818. године: *"Не молим Вас за ово као браћо браћо, јер браћа нијесмо, него Вас молим као човјек човјека, јер смо дужни у њојшеби један другоме њружиии руку њомоћи"*, каже између осталог црногорски владика. Гувернерово разумевање обезбедило је долазак ћесарско-краљевских лекара, истина накратко.

Још једном је дошла до изражаја иницијатива Петра I када је 1825. године обезбедио преко которског окружног капетана прву стручну вакцинацију једног дела црногорске деце против заразних болести. Ове примере сам навео као најстарије документе које сам успео да пронађем где имамо организовани долазак страних здравствених радника у Црну Гору.

Од тога доба успостављају се повремене контакти са суседном Аустријом и Млетачком Републиком ради доласка лекара по позиву. Тако се помиње др Вићенцо Голђи, који је долазио више пута да прегледа и лечи болесног владика Рада. Ипак, Његош је умро на Цетињу 1851. године, и није било лекара да му ублажи самртне муке. Истина, био је упућен лекар из Котора, али је успут сазнао за смрт великог владике.

Повремено су у погранична места долазили осим аустријских и турски војни лекари. Они су испитивали о којим се заразним болестима

ради код становништва, или пак код стоке. У случају откривања заразе доносили су одлуку о забрани контаката са црногорским племенима, а то се односило на забрану доласка на пазар у Котор и друге градове. Такође, увоз на аустријско подручје за време сточних заразних болести био је увек забрањиван.

Од 1858. до 1888. године у Црној Гори, са мањим прекидима, бораве француски војни лекари. То је значајан догађај у историји црногорске медицине. Имали су дужност дворских лекара, а обављали су улогу кнежевог секретара, водећи инострану преписку на француском језику, који је тада био обавезан језик у дипломатији. Скоро сваки од њих, по одласку из Црне Горе, написао је по једну књигу о животу и обичајима Црногораца.

Петорица француских лекара оставили су дубоке и хумане трагове у историји црногорског санитета и црногорске дипломатије.

Санитетски мајор *Луј-Пол Тедески* (Louis-Paul Tedeschi) боравио је на Цетињу две године (1858-1860). Активно је учествовао као књажев секретар у раду међународне комисије за разграничење између Црне Горе и Турске. Др Тедески је био очевидац трагичног атентата на књаза Данила у Котору 1860. године. Указао је прву помоћ тешко рањеном књазу, а потом је извршио и операцију. Из Цетиња је хитно био пућен народни лекар-хирург Мићо Иличковић да помаже при операцији др Тедеском.

Санитетски мајор II класе *Жак Тусен Панкраци* (Jacques Tonssein Pancrazy) као секретар књаза Николе био је члан дипломатске мисије у посети Бечу и Београду. Боравио је у Црној Гори четири године (1861-1865). Учествовао је у лечењу рањеника и болесника за време тзв. Омер-пашине године (1862).

Санитетски мајор I класе *Алфред Булоњ* (Alfred Boulogne) боравио је у Црној Гори 1867. године. Његово име је значајно по томе што је написао, након одласка, књигу "Црна Гора, земља и њени становници" ("Le Monténégro, le pays et ses habitants").

Санитетски мајор II класе *Густав Фрилеј* (Gustav Frilley) боравио је на Цетињу од 1868-1873. године. Његово име је остало записано у историји црногорске медицине и због израде пројекта и локације за болницу "Данило I" на Цетињу. Др Фрилеј је написао књигу "Савремена Црна Гора" ("Le Monténégro Contemporain").

Санитетски мајор I класе *Жан Бајистј Фебриер* (Jean Baptiste Febrier) боравио је у Црној Гори у два наврата и то од 1873. до 1880. године и од 1886. до 1888. године. Пратио је књаза Николу за време борби у Херцеговини у црногорско-турском рату (1876-1880. године). Као лекар, био је учесник познате битке на Вучјем долу (1876), где је збрињавао црногорске рањенике.

Међу првим лекарима у Црној Гори помиње се др *Јован Ђустињијани*, по народности Италијан. Радио је на Цетињу са мањим прекидима око четири године (1866-1870). Дао је допринос у спречавању епидемије колере 1867. г.

Од 1868. године до краја самосталности суверене црногорске државе почетком 1916. године, на дужи или краће време, боравило је 20 грчких лекара. Они су својим хуманим професионалним радом дали значајан допринос развоју научне медицине код нас.

Први грчки лекари били су, у ствари, из суседних турских гарнизона, који су или пребегли у Црну Гору, или били заробљени у борбама са турском војском. Хроничари су забележили имена *др Јанка Теодоридеса* (заробљен у бици на Вучјем долу 1876. године), затим *др Коста* (пребегао из турске војске 1873. године) итд. Били су то лекари који су завршили студије на познатим медицинским факултетима у Атини и Цариграду. Међу њима је било и лекара специјалиста.

Грчки лекари су имали запажену улогу у културном животу Црне Горе. Примали су црногорско поданство (држављанство), женили се Црногоркама, добро су говорили српски језик. Известан број је завршио свој радни и животни век у Црној Гори. Књаз Никола их је за беспрекорност и ревност одликовао високим одликовањима.

Почетком XX века, на расписани течај (конкурс) 1909. године у нашој и страниј штампи јавили су се и дошли грчки лекари. Радиле су као контрактуални лекари (лекари по уговору) у црногорској војсци, на организацији ратног санитета у новоформираним дивизијским областима. Били су са Црногорцима онда када је било најтеже.

Значајно је име *др Емануела Сџајса* из Пиреја. Дошао је 21. фебруара 1912. године и постављен за лекара по уговору морачко-васојевећке дивизијске области у Колашину. Био је врло активан као ратни лекар и ратни хирург у првом балканском и првом светском рату у Санџачкој војсци.

Значајно је име *др Констџанџина Марулиса* који је радио у Црној Гори око 5 година. Занимљиво је да се и он придружио црногорској емиграцији у Неију (код Париза), где је постављен за начелника санитета црногорске владе у егзилу.

Др Клеонџис Теодоридес за кратко време врло стваралачког живота написао је више чланака у делу црногорске штампе о здравственом просвећивању народа. Такође, написао је књигу "Тајне брачне љубави", која је објављена постхумно 1896. године на Цетињу. Ова књига је једно од првих дела које третира сексологију, а сматра се једним од првих уџбеника у Европи који обрађује ову тему. *Др Клеонтес* је живео тридесет година, боловао је од неизлечиве сушице (туберкулозе). Сахрањен је на Цетињу 1895. године.

Радећи свој хумани посао, ови људи у белим мантилима некада су били и сами жртве свог позива. Тако се десило са *др Александром Вулџарисом*, родом са Крфа, који је подлегао од тифуса 1915. године као лекар Санџаске војске. У некрологу од 7. марта 1915. године у листу "Глас Црногорца" стоји: "Овај честити човекољубиви син племенитог грчког народа ставио је своје лекарско знање на расположење нашој отаџбини у најтежим данима. Вршио је своју дужност са особитим жаром и љубављу, неустрашиво се жртвујући свом позиву. Заду-

жио нас је трајном захвалношћу. Вечни му покој, лака му била наша земља за коју се жртвовао".

Од тифуса је умро и члан енглеске санитетске мисије у Пљевљима, Енглеz *Той*. За развој медицинске науке у Црној Гори огроман допринос дали су лекари из Србије. Међу првима се помиње *др Милан Јовановић - Морски - Бомбајски*, који од јуна 1877. године борави на Цетињу као "придворски лекар". Извесно време је био лекар и васпитач "нашљедника Данила који је наступио у седмој години и започео науке". Неколико месеци у 1877. години боравио је са наследником Данилом у Напуљу где је водио сву бригу око његовог васпитања и здравља.

За развој научне медицине у Црној Гори запажену улогу имао је *др Милан Јовановић Баиуић* (1847-1940), највећи медицински ауторитет у српском народу тог времена. Био је најодговорнији за развој санитетске струке и управник Болнице "Данило I" на Цетињу (1880-1882). У извештају о здрављу народа у Црној Гори који је поднео књазу Николи 16. јула 1881. године др Батут нимало не ублажава опоре чињенице. У том извештају приказује и стање народне војске. Између осталог каже: "Часна ми је дужност да Вашој преузвишености у неколико црта насликам прилике наше домовине и да поднесем своје мишљење о тој ствари. Народно здравље у Црној Гори није најповољније. Озбиљном и непристрасном посматрачу неће бити потребно дуго те ће доћи до увјерења да је здравље и физичка снага Црногораца далеко лошија него што се могло очекивати. У болести морају се урачунати и неке последице од рањавања у рату, а тога је у Црној Гори више него игђе. У нас је мало одрасле мушкиње да није бар једном рањавана, а од тих силних рањеника је доста велики број таквих који од несретних последица вјечито болују. Има сувише доказа да је здравствено стање у Црној Гори сасвим лоше и да Црногорац није она чила, снажна, скроз здрава конструкција која се обично налази у народа просте нарави. На поједине примере здраве конструкције - пријмјери дубоке старости, челична здравља, грдне телесне снаге и дурашности, богате плодovitости итд. одговарала би тачна статистика укупним посматрањем свих прилика из читаве земље, а доказала би да Црногорац конституционо опада, да је брзовјек и кратковјек, да мало рађа и још лошије одгаја, да му опште физичке и материјалне снаге нестаје.

Ваша преузвишености, веома радо бих ублажио горчину ових ријечи. Рад бих, да за напредне задатке Црне Горе ова земља роди и спреми физички нормално развијене синове, као што је до сада рађала јунаке..."

За време боравка на Цетињу (1880-1882) Батут покрене часопис "Здравље" који је имао за циљ здравствено просвећивање народа. То је био камен темељац за научну медицину у Црној Гори. У писму др Владану Ђорђевићу, Батут каже: "Прошао сам за три месеца мал не сву Црну Гору (по жељи црногорске владе) да проштудирам живот народа, поднебље, земљиште итд. Те да на основу тијег штудија начиним ос-

нове за санитарски закон. Пут ми бјеше тежак, али веома интересантан..." За време боравка у Колашину у јулу 1882. године пише министру унутрашњих дјела: "Прешнима дајем (љекове) а лакшима случајевима пишем рецепте за Цетиње и Подгорицу..." Велика удаљеност Колашина од поменутих апотека илустративан је пример веома ниског степена здравствене заштите тадашњег становништва. Иначе, др Батут је извесно време био једини лекар у Црној Гори, која је тада имала близу 200.000 становника. Према подацима из тог времена, у Србији је био један лекар на 10.000 становника, а у Француској 1 лекар на 1.000 становника.

Значајно је напоменути др *Светислава Симоновића*, Србина из Војводине. Радио је као окружни лекар у Подгорици две године (1887-1889. г.). Као афирмисани лекар наставио је да ради као лекар Двора све до краја 1893. године.

Кад говоримо о утицају здравствених радника из иностранства на црногорску здравствену културу, неизбежно морамо истаћи драгоцену улогу Међународног *Црвеног крста*. Та хуманитарна организација била је велики добротвор за црногорски народ онда када му је било најтеже. Велика помоћ у медицинском особљу и санитарским материјалним средствима помогли су пуно у лечењу рањених и оболелих, тако да су ублажили катастрофалне последице ратних недаћа. Црна Гора је постала члан ове организације 29. новембра 1875. године као 22. потписница Међународног Црвеног крста.

Формирање Црвеног крста била је изузетно мудра активност црногорске кнежевине пред сами почетак двогодишњег рата са Турцима у Херцеговини 1876. године. Хришћанска Европа преко Међународног Црвеног крста дала је огромну помоћ. Стигао је велики број лекара и осталог медицинског особља са санитарским материјалним средствима. Готово целу организацију лечења повређених и оболелих устаника преузимају санитарске мисије Међународног Црвеног крста. Иначе, у овом периоду, у Црној Гори функционишу паралелно народна и научна медицина, независне једна од друге, а често и у конфликту.

У тзв. "вељем рату" (1876-1878) Болница "Данило I" добива неслућени значај. Наступа период од 26 месеци када су болницом управљале мисије Руског Црвеног крста. Тај рад оне ће проширити и ван болнице. Руски Црвени крст је организовао Центар војне здравствене службе коју је према тренутним потребама проширивао и усмеравао према пунктовима како су диктирале војне прилике. Руске санитарске мисије су се смањивале, а било их је укупно четири, три из Петрограда и једна из Москве. Располагале су медицинским кадром свих профила, а под своју управу су узеле све болнице у Црној Гори. Жртва племенитог позива био је познати руски лекар др *Палисадов*, који је у јуну 1876. године умро од тифуса у Грахову, где је и сахрањен.

Велику материјалну помоћ донела је и санитарска мисија из Енглеске. Такође, значајну помоћ у лечењу повређених и оболелих у херцеговачком устанку пружила је и мисија Црвеног крста из Женеви и других европских градова.

Хрвати из тадашње Аустро-Угарске дали су допринос унапређењу здравства у Црној Гори крајем XIX века. Међу њима се истиче *др Роко Мишевић* као учесник херцеговачког устанка (1875. г), а касније (од 1880-1888. г.) као дворски лекар. Такође, у исто време, као добровољац долази *др Валери Томић*.

Ради бољег разумевања и сарадње санитарским мисијама су додељивани способни и образовани људи из културног и јавног живота из Црне Горе са знањем страних језика.

Прва аптека отворена је на Цетињу, 1879. године, а власник је био студент медицине *Јово Дреч*, добровољац херцеговачког устанка.

Прва лабораторија у Црној Гори, формирана 1908. године, била је врло ограничених могућности. Препарати за ширу бактериолошку и хемијску обраду слати су у Котор или Беч. У литератури из тог времена наводи се да су оболели од беснила хитно упућивани у Пастеров завод у Нишу. Примера ради, током 1913. године у Ниш је упућено 8 болесника од уједа бесних паса и један којег је ујео бесни вук. Први рентген апарат увезен је преко Котора и почео је да ради 1913. године у цетињској болници "Данило I".

Зубарску праксу, све до 1914. године, обављали су народни љекари, који су једино могли да изваде зуб и да ставе лек који ће умањити бол. Од 1904. године почиње да ради први зубни лекар. Била је то *Јевросима Калуђеровић*, по националности Русиња, која је завршила зубарску школу у Варшави 1897. године. Имала је приватну зубарску ординацију у Подгорици. Ипак, најзаслужнији за развој овог вида здравствене заштите сматра се *др Ристио Куслев*, зубни лекар. По националности је био Македонац, из Егејске Македоније. Завршио је четворогодишње студије у Женеви. Од 1908. до 1916. године био је зубни лекар Двора и дипломатског кора на Цетињу. Након капитулације Црне Горе *др Куслев* отвара приватну зубну ординацију у Подгорици, која је била за то време савремено опремљена. У ординацији су постојали повољни услови за практични рад и школовање првих зубних техничара у Црној Гори.

Године 1911. на Цетињу почиње да ради хемијска лабораторија, а од новембра 1913. године развија се физикална терапија. Набављене су "справе за гимнастику ногу и апарат за топли ваздух".

За развој ветеринарске медицине у Црној Гори најзаслужнији је *др Фердинанд Куадрели*, по народности Италијан. Био је "државни марвени љекар" од 1901. године, са мањим прекидима, све до 1915. Такође, значајно је име ветеринара из Румуније *др Стефанели Ђорђија*, који је у два периода крајем XIX и почетком XX века радио укупно 18 година.

У време балканских ратова Црна Гора је имала 16 својих лекара и 6 турских који су се на почетку рата предали и пристали да живе у Црној Гори. Међу Турцима су се истицали *др Бедри-Беј Сулејман* и *др Риза Али*, по народности Черкез.

Заједно са мисијама Црвеног крста и лекарима добровољцима у Црној Гори је у то време било укупно 108 лекара. Хуманитарну помоћ

пружиле су и мисије Црвеног крста Италије, Енглеске, Француске, Аустрије, Швајцарске, Холандије и Чешке. Помоћ је стигла и из Африке.

Из неких европских држава дошли су самостално лекари хуманисти. Између осталих, истакао се немачки хирург *Фридрих Брининг* који је 1912. године дошао као добровољац. У Даниловој болници урадио је велики број операција. За име др Брининга везане су прве операције пластичне хирургије. О томе сведоче два акта из 1913. године. Реч је о шесторици турских војника које Срби, са дојучерашње турске територије код Скадра, нису смели посећи, па кад су видели да се распада њихова дојучерашња мучитељица, Турска царевина, тим су војницима одсекли носове. Оперативну реконструкцију носова успешно је урадио немачки хирург Брининг. Иначе тај грозни обичај одсецања главе или дела тела непријатељу донели су Турци доласком на наше територије. Чин одсецања главе сабљом или јатаганом задржао се све до друге половине XIX века.

У првом балканском рату значајна помоћ је била од четворочлане лекарске екипе коју нам је упутила пријатељска Француска.

Такође, за време I светског рата мисије Међународног Црвеног крста дале су неизмерну помоћ у пружању помоћи рањеницима и болесницима. Санитетске екипе са бројним санитарским материјалним средствима највише су упућиване на ратиште које је држала Санџачка војска. Велику помоћ у лечењу рањеника и становништва дали су лекари хуманисти из Грчке, Чешке, Русије и других европских држава. Све санитарске мисије крајем децембра 1915. године напустиле су Црну Гору.

Осим ове плејаде лекара из разних европских држава, у црногорској медицини значајна помоћ је била и од другог медицинског особља (лекарски помоћници, бабице, лаборанти). Сви су они заслужни за развој научне медицине у Црној Гори. Прве бабице у Црној Гори биле су из Србије. У Подгорици је од 1902. године радила као општинска бабица *Милица Јовановић*, а у болници "Данило I" на Цетињу радила је од 1905. године бабица *Марија Николић*.

На крају желим да кажем да дугујемо велику захвалност свим здравственим радницима - страним држављанима који су радећи у Црној Гори несумњиво ублажили болести и патње нашег народа. Међу њима је било познатих лекара високе културе и широког општег и медицинског образовања, дајући су свој допринос на унапређењу здравствене службе и развоју медицинске науке у Црној Гори. Они су предано и етички, у духу Хипократове заклетве, обављали своју хуману лекарску мисију у Црној Гори.

Овим радом хтео сам да истакнем племените поступке лекара - хуманиста из иностранства, да им одамо још једном признање и захвалност. Не смемо да их заборавимо, већ да их памтимо, јер њихова велика дела увек ће деловати узорно и подстицајно новим генерацијама.

Литература

1. Др Никола Златаров - *Из историје здравствених прилика у Црној Гори*, Медицински гласник бр. 1, Цетиње 1950.
2. Државни архив Цетиње, Санитетско одељење Министарство Унутрашњих Дјела, 5. октобар 1896.
3. Др Драго Петровић - *Из историје наше здравствене службе у Црној Гори*, Први државни лекари у Црној Гори, Медицински записи бр. 20, Титоград 1967.
4. Проф. др Владимир Грујић - *Милан Јовановић - Бајбућ и наша здравствена култура*, Београд 1975.
5. Спиридон Гопчевић - *Црногорско-турски рат 1876/78. год.*, Београд 1963.
6. Др Драго Петровић - *Дворски лекари у Црној Гори*, Медицински записи бр. 20, Титоград 1967.
7. *Црвени крст Црне Горе (1875-1975)* - Титоград 1980.
8. Болница "Данило I" - Споменица 1873-1973, Цетиње 1973.
9. Проф. др Ристо Драгићевић - *Санитарна служба у Црној Гори 1890-1916*, Медицински записи бр. 25, Титоград 1972.
10. Лист "Глас Црногорца" - *Извештај са ратних похода*, 7. март и 2. мај 1915.
11. Прим. др Гаврило Шћепановић - *Ратна санитарна служба у Црној Гори у време Николе Првог Петровића*, Зборник радова, ЦАНУ - Подгорица 1997.
12. *Први црногорско-француски сусрети* - *Медицинско-хируршки дани* - Зборник радова - ЦАНУ - Друштво лекара Црне Горе, Никшић 1997.

Гаврило ЩЕПАНОВИЧ

ВРАЧИ ИЗ ЗАГРАНИЦЕЙ - УЧРЕДИТЕЛИ НАУЧНОЙ МЕДИЦИНЫ В ЧЕРНОГОРИИ

Резюме

Тяжёлые экономические и социальные условия в которых черногорский народ успешно и веками вёл борьбу за существование и свободу имели решающее влияние на опоздавшее развитие общей и здравоохранительной культуры. Поэтому научная медицина в Черногории начала развиваться к концу XIX века. Первые обученные врачи в Черногории были иностранцы.

